

HAVAITA, HILLITÄ -TYYPPISTEN VERBIEN PRODUKTIIVIUDESTA

Havaita, hillitä -verbityyppiä on yleisesti pidetty epäproduktiivisena (mm. Karlsson 1982: 267). Tämä näkemys vaatii kuitenkin hieman tarkennusta: todellisuus on hienojakoisempi kuin tähänastinen jaottelu on antanut ymmärtää. Seuraavassa pyrin osoittamaan, että *havaita*, *hillitä* -tyyppisistä verbeistä (*itse*-verbeistä) löytyy ainakin yksi alaryhmä, johon voisi vielä liittyä uusia *itse*-verbejä. Toisin sanoen *itse*-verbityyppi olisi siis ainakin potentiaalisesti produktiivinen.

Aineistonani on Nykysuomen sanakirjan (NS) ja Suomen kielen perussanakirjan (PS) *itse*-verbit eli taivutustyyppit NS 31 ja PS 69. NS:ssa *itse*-verbejä on 87 ja PS:ssa 49. *itse*-verbien vertailuryhmänä käytän *pilkata*, *tarrata* -tyyppisiä supistumaverbejä (AA-verbejä). AA-verbien taivutustyyppit ovat NS 35 ja PS 73; AA-verbejä on NS:ssa 1 282 ja PS:ssa 846. Aineistoni on peräisin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen korpuksesta (KKTKK).

Analyysini on luonteeltaan synkroninen. Tämän vuoksi käytän perinteisten *kantasanan* ja *johdoksen* käsitteiden asemesta käsitteitä *nominikorrelaatti* ja *verbikorrelaatti* tai vain yleisesti *korrelaatti*. Synkronisessa analyysissä ei tarvita tietoa, mihin suuntaan derivaatioprosessi on historiallisesti edennyt. Synkroniselta kannalta on paljon tärkeämpää huomata, että korrelaatit muodostavat kimpumaisia *korrelaattiryväksiä*. Tällaisiin korrelaattiryväksiin kuuluvat kaikki samaan juureen palautuvat korrelaatit.

Esitykseni jakautuu kahteen osioon. Aluksi vertailen AA- ja *itse*-verbityyppejä. Toisessa osiossa etsin perusteita *itse*-verbien produktiivudelle.

KAKSI VERBISTINTÄ — KAKSI KOHTALOA

En ole valinnut AA-tyyppiä sattumalta *itse*-verbien vertailuryhmäksi. Verbityypit muodostavat nimittäin mielenkiintoisen parin. Ensinnäkin sekä *itse*- että AA-aineokset on luokiteltu verbistimiksi (Kytömäki 1992: 75). Toiseksi AA-verbityyppiä on perinteisesti pidetty erittäin produktiivisena — eli juuri päinvastoin kuin *itse*-tyyppiä (Karlsson 1983: 89; Räisänen 1987: 496).

Räisänen (1987: 496) selittää AA-verbien produktiivisuuden johtuvan tyyppin semanttisesta väljyydestä. Tämä ei ole kuitenkaan pätevä selitys. Onhan heikosti produktiivinen *itse*-tyyppi yhtä lailla »semanttisesti väljä». Kysymykseni onkin, miksi juuri AA-verbistin on ekspansiivisen produktiivinen eikä esim. *itse*-verbistin?

On olemassa muutamia sellaisia korrelaattiryväksiä, joissa on edustaja sekä AA-että *itse*-verbityypeistä. Tällaisia ryväksiä ovat ainakin *vallita* : *vallata* : *valta*; *korkita* : *korkata* : *korkki*; *tulpita* : *tulpata* : *tulppa*; *merkitä* : *merkata* : *merkki*. Ensimmäinen kolmikoista on tämän esityksen kannalta erityisen mielenkiintoinen. *vallata*-johdoksella on nimittäin vahva vokaalivartalo pragmaattisesti ja psykolingvistisesti tärkeissä 1., 2. ja 3. persoonassa (finiittisten

muotojen tärkeydestä ks. Karlsson 1983: 86–87). Nominikorrelaatti on siis näissä *vallata*-verbin taivutusmuodoissa transparentisti esillä: *valtaa*-. Sen sijaan *vallita*-verbin persoonataivutuksessa nominikorrelaatti hukkuu verbiin: *vallitse*-. Voisiko *itse*-verbien heikko produktiivius johtua siitä, että nominikorrelaatit valitsevat korrelaatiikseen mieluummin AA-verbityypin, koska siinä nominikorrelaatit ovat aktiivisessa persoonataivutuksessa transparentisti esillä?

PS:sta keräämäni aineisto osoittaa, että AA- ja *itse*-verbien erilaiset jakaumat eivät selity yksistään nominikorrelaattien läpinäkyvyydellä. 846:sta AA-verbistä löytyi nimittäin vain seitsemän tapausta, joissa kvallitatiivinen astevaihtelu esiintyy kontekstissa $C_{\text{likvida/nasaali}} C_{\text{klusii}}$ eli kontekstissa, jossa nominikorrelaatin klusiili assimiloituisi vastaavissa *itse*-verbeissä. Nämä seitsemän tapausta ovat: *kampaa*-, *kertaa*-, *kultaa*-, *multaa*-, *suuntaa*-, *valtaa*- ja *virtaa*-. Nähdäkseni näin marginaalisen joukon avulla ei vielä pystytä selittämään AA-tyypin suosiota eikä vastaavasti *itse*-tyypin epäsuosiota. Lisäksi *vallita*-tapaus osoittaa, että *itse*-verbistinkään ei ole tällaisessa kontekstissa mahdoton (toinen, todistusvoimaltaan heikompi tapaus: *haltu*- : *hallitse*-, vrt. *ottaa haltuun*).

Jotenkin AA-johdosten voittokulkua olisi kuitenkin pystyttävä selittämään. Tendenssi on liian selvä ohitettavaksi: PS:ssa on 174 sellaista AA-johdosta, joita ei ole NS:ssa. Sen sijaan sellaisia *itse*-johdoksia, joita ei ole NS:ssa, on PS:ssa vain yksi: *huolita*. Lisäksi *huolita*-tapausta voidaan pitää primaarin *huolia*-verbin sekundaarina verbikorrelaattina.

Toinen mahdollisuus on vedota johdos-tyyppien erilaiseen morfofonologiaan. *itse*-verbien konsonanttivartalon muodostus on morfofonologisesti kompleksisempää kuin AA-verbien: *itse*-verbit eivät noudata sään-

tää [$C_{\text{klusii}} > 0 / \_\_\_s + C$], joka poistaa kielen fonotaksin vastaisesta konsonanttiyhtymästä ensimmäisen konsonantin (Koski 1982: 44). Tämä on ainakin yksi osaselitys sille, miksi AA-tyyppi on produktiivisempi kuin *itse*-tyyppi. Toisaalta myös AA-verbit ovat morfofonologisesti melko kompleksisiä, joten tämäkään selitys ei mielestäni ole yksinään riittävä.

Kolmas, edellisiä kansanomaisempi selitys voisi olla verbistimiin mahdollisesti tarttuneet erilaiset mielikuvat. Kenties vokaalivartaloltaan kolmitavuiset *itse*-verbit on koettu raskaiksi ja hankaliksi, jopa epämuodikkaiksi, vanhoillisiksi. Tätä mielikuvaa olisivat voineet tukea 4- tai 5-tavuiset *Oi*-verbien sekundaarit *Oitse*-variantit. Sen sijaan vokaalivartaloltaan kaksitavuiset AA-verbit ovat kenties vaikuttaneet uudistusmielisiltä, ilmaisua tiivistäviltä, moderneilta. Tässä esitetyt intuitiot jäävät kuitenkin hypoteeseiksi, jotka tulisi psykologistisin testein todistaa.

Tähän mennessä esitetyt selitykset — nominikorrelaatin läpinäkyvyys AA-tyypissä, konsonanttivartalon morfofonologian epäsäännönmukaisuus *itse*-tyypissä ja verbistimiin liittyvät erilaiset mielikuvat — voivat selittää osan AA- ja *itse*-verbien jakaumasta, mutta käsittääkseni eivät vielä koko ilmiötä. Toisaalta: tuskin ilmiötä on mahdollistakaan selittää kokonaan. Haluan kuitenkin nostaa esiin vielä yhden selitysrakennelman, joka nojautuu Cutlerin esitykseen.

Cutler (1981) esittelee kaksi mielestäni hyödyllistä käsitettä, joiden avulla voisi lähestyä käsillä olevaa ongelmaa: *tunnistuspiste* (recognition point) ja *fonologinen läpinäkyvyys* (phonological transparency). Tunnistuspiste rajaa lekseemistä minimaalisimman mahdollisen morfin, jonka avulla lekseemi voidaan tunnistaa. Cutler perustaa tunnistuspisteen idean ns. vasemmalta oikealle -malliin (model of left-to-right):

mitä lähempänä verbikorrelaatin alkua tunnustuspiste sijaitsee, sitä aikaisemmin korrelaatti tunnustetaan — ja sitä helpommin kyseinen verbityyppi produktiivistuu. Itse asiassa yllä esitelty klusiilin mukautuminen sitä edeltävään nasaaliin/likvidaan on esimerkki tunnustuspisteen käsitteen käytöstä: *vallitse*-tyypissä tunnustuspiste on kauempana kuin *valtaa*-tyypissä.

Fonologinen läpinäkyvyys nivoutuu tunnustuspisteen käsitteeseen: fonologisesti läpinäkyvien verbikorrelaattien tunnustuspisteet ovat lähempänä niiden alkua kuin opaakkien korrelaattien. Mutta mitkä tekijät sitten vaikuttavat *AA*- ja *itse*-verbien fonologiseen läpinäkyvyyteen?

Silmiinpistävää on, että supistumaverbeillä näyttäisi esiintyvän vain yksi fonologista läpinäkyvyyttä heikentävä ilmiö kerrallaan: joko nominikorrelaatin loppuvokaali muuttuu verbikorrelaatissa (*maali* : *maalata*) tai nominikorrelaatin klusiili assimiloituu (4. persoonassa ja erinäisissä infiniittisissä muodoissa). Nämä kaksi ilmiötä eivät kuitenkaan näytä esiintyvän yhtä aikaa: jokaisen edellä esittelemäni seitsemän assimilaatiotapauksen nominikorrelaatti loppuu *A*:han. Onkin relevanttia kysyä, voiko suomeen muodostua *ralti* : *ral-lata* -tyyppisiä korrelaattipareja vai ovatko fonologista läpinäkyvyyttä heikentävät ilmiöt *AA*-verbeissä täydennysjakaumassa?

itse-verbeissä on kuitenkin ainakin kaksi tapausta, joissa esiintyvät molemmat fonologista läpinäkyvyyttä heikentävät ilmiöt: *vallita*, *hallita*. Tämän lisäksi usean *itse*-verbin nominikorrelaatin loppuvokaali katoaa: *kahlita*, *kaupita*, *kuurnita*, *lukita*, *naulita*, *palkita*, *tarvita*, *tulpita*, *lääkitä*, *tilkitä*, *solmita*, *suudita*. Räisäsen (1987: 494, 497) mukaan *AA*-supistumaverbeissä on puolestaan havaittavissa vasta oireita *maali* : *maalata* -tyypin kotoperäisestä produktiivistumisesta. Käsittääkseni juuri fonologinen läpinäkymättömyys on ollut hidasta-

massa myös *maali* : *maalata* -tyypin leviämistä.

vallita ja *hallita* — verbit, joissa kaksi fonologista läpinäkyvyyttä heikentävää ilmiötä esiintyy yhtä aikaa — eivät kuitenkaan riitä yksinään selittämään *itse*-verbien heikkoa produktiiviuutta. Yhtä lailla vain yhden fonologista läpinäkyvyyttä heikentävän ilmiön esiintyminen *AA*-verbeissä on vain yksi tyyppin produktiiviuutta lisäävistä tekijöistä. Käsittääkseni produktiiviuuden tai epäproduktiiviuuden syyt eivät voikaan perustua vain yhteen selitysmalliin. Parempaan käsitykseen totuudesta päästään keräämällä useita erilaisia selitysmalleja yhteen.

ITSE-VERBIT — PRODUKTIIVINEN VERBITYYPPI?

Rintalan (1983: 109) mukaan sananjohdon produktiivius on määriteltävissä johtoprosessin rajoitusten kuvattavuudeksi. Zems-kajaa mukailen Rintala jakaa johtoprosessin rajoitukset neljiä: morfologisiin, syntaktis-semanttisiin, tyylillisiin ja leksikaalisiin (mts. 99). Näistä tärkeimmät ovat morfologiset ja syntaktis-semanttiset rajoitukset. Kysymykseni kuuluukin: onko *itse*-verbeistä erotettavissa sellaista alaryhmää, joka voitaisiin määritellä morfologisten ja syntaktis-semanttisten rajoitusten avulla?

Ensimmäisessä osiossa kävi ilmi, että *itse*-verbeillä esiintyy usein fonologista läpinäkyvyyttä heikentäviä ilmiöitä: nominikorrelaatti assimiloituu verbikorrelaatissa tai — ja tämä on paljon yleisempi ilmiö — nominikorrelaatin loppuvokaali katoaa verbistimen *i*-aineksen edeltä. Fonologisen läpinäkymättömyyden ei kuitenkaan pitäisi olla esteenä yhden *itse*-verbien morfologisen alaryhmän produktiiviuudelle: *i*-loppuisten nominikorrelaattien voisi kuvitella valitsevan nimenomaan *itse*-verbistimen *AA*-verbistimen sijasta, koska tällöin nominit olisivat transparentisti esillä verbeissä.

itse-verbien produktiivutta onkin etsittävä sellaisista korrelaattiryväksistä, joihin kuuluu *i*-loppuinen nominikorrelaatti. — Tämä olkoon ensimmäinen morfologinen rajoitus.

Ensimmäisen morfologisen rajoituksen täyttäviä *itse*-johdoksia on PS:ssa kolme toista kappaletta: *kalkita*, *karhita*, *korkita*, *laastita*, *parkita*, *talkita*, *tulkita*, *vangita*, *kestitä*, *kyyditä*, *merkitä*, *sinkitä*, *villitä*. Semanttisesti erityisen mielenkiintoinen on korrelaattinominien ryhmä, joka koostuu viidestä jonkinlaiseen peittävään, puuteroivaan, siroteltavaan tai levitettävään aineeseen viittaavasta nominista: *kalkki*, *laasti*, *parkki*, *talkki*, *sinkki*. Nämä viisi muodostavat selvästi semanttisen kategorian, jolle on annettavissa myös semanttiset rajoitukset.

Kalkita, *parkita*, *talkita*, *sinkitä*, *laastita* -verbien (joita nimitän jatkossa peiteaineverbiksi) nominikorrelaatit ovat kuvattavissa mm. Kosken (1979: 216, 218) esityksen mukaisesti ryhmäksi, jonka distinktiivisiä komponentteja ovat AINE ja PEITE. Toinen mahdollisuus on käyttää piirreanalyysia: peiteaineverbit on erotettavissa muista nominikorrelaattisista *itse*-verbeistä piirteiden [–affektiivinen, +instruktiivinen, –privatiivinen, –instrumentatiivinen] avulla. Piirteistä viimeinen erottaa peiteaineverbit sellaisista *itse*-verbeistä kuin *tilkitä*, *suudita*, *tulppita*, *naulita*, *lukita*, *kahlita*, *korkita*, joiden nominikorrelaatit ovat instrumentteja ja joiden piirteistö on siis [–affektiivinen, +instruktiivinen, –privatiivinen, +instrumentatiivinen]. Kognitiivisen kieliopin mukaan taas olioiden [KALKKI], [PARKKI], [TALKKI], [SINKKI] ja [LAASTI] kognitiiviseen alueeseen kuuluu tieto siitä, että niiden relaatiotyyppi on prototyyppisissä tapauksissa KONTAKTI eikä INKLUUSIO. Sen sijaan [TULPPA] ja [NAULA] -tyyppiset oliot eivät prototyyppisesti ole KONTAKTISSA

vaan nimenomaan INKLUUSIOSSA.

Produktiivisuuden kannalta on erityisen tärkeää, että semanttisten rajoitusten lisäksi peiteaineverbille on esitettävissä myös oma morfologinen rajoituksensa, joka on ensimmäisen morfologisen rajoituksen tarkennus. Jos nimittäin *laastita* jätetään pois, muodostuu jäljelle jäävien verbien nominikorrelaateista morfologisesti yhtenäinen ryhmä. — Toinen morfologinen rajoitus kuuluu: peiteaineverbien nominikorrelaattien tulee olla muotoa CVC^{nasali/likvida} C^{klusilli} i.

Havaita, *hillitä* -tyyppisten verbien (im)produktiivutta kuvattaessa onkin mielestäni nostettava esille myös produktiivinen peiteaineverbien ryhmä, jolla on yllä esiteltyt semanttiset ja morfologiset rajoitukset. Näiden rajoitusten kuvattavuus on Rintalan mukaan todistus verbityypin produktiivudesta.

Sytä siihen, miksi peiteaineryhmä ei kuitenkaan ole laajentunut, on ainakin kolme. Ensinnäkin sanaluokanmuuttajajohtimilla operoiminen edellyttää kaksivaiheista prosessia (Kytömäki 1990: 71). Ensimmäisessä vaiheessa käytetään määrämerkityksisiä johtimia, joihin kuuluu myös instruktiivinen TTA. Yleisjohtimiin (TA, ITS) turvaututaan vasta, jos määrämerkityksisistä johtimista ei löydy sopivaa. Näin peiteaineryhmä — ja samalla muutkin instruktiiviset *itse*-verbit — ovat joutuneet luovuttamaan TTA-johtimen ylivoiman edessä. Toinen syy peiteaineryhmän huonoon menestykseen on pragmaattinen: kulttuurimme ei ole ilmaantunut liiemmästi uusia peiteaineita, joten niiden käyttämistä kuvaavia verbejä ei ole tarvittu. Ja kolmanneksi: kieli ei toimi, niin kuin lingvistit haluaisivat. Tästä on osoituksena ainakin korrelaattipari *lankki* : *lankata*.

Miksei *lankita*? Miksi peiteaineeseen viittaava nomini, joka täyttää edellä esitetyt morfologiset kriteerit, on mukautunut »väärään» verbityyppiin? Romuttaako lan-

kata itse-verbien produktiivisuuden? Eli onko *itse*-tyyppi sittenkin kuollut? Vai voisiko kulttuuriimme ilmestyvä uusi peiteaine *vilkki*, jonka morfologinen asu on tyyppiä CVC_{nasaali/likvida} C_{klusiili}i, päätyä *itse*-verbiksi: *vilkitä*? ■

MIKA JANTUNEN

Viljelijantie 4-6 a 27/1, 00410 Helsinki

Sähköposti: *Mika.O.Jantunen@Helsinki.Fi*

LÄHTEET

- CUTLER, ANNE 1981: Degrees of transparency in word formation. – The Canadian Journal of Linguistics 26 s. 63–72.
- KARLSSON, FRED 1982: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Helsinki.
- 1983: Verbien perusmuodot ja taivutustyyppit. – Auli Hakulinen & Pentti Leino (toim.), Nykysuomen rakenne ja kehitys 1 s. 86–95. Tietolipas 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1979: Nykysuomen (*i*)kko-johdosten semantiikkaa. – Sanomia s. 213–247. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen julkaisuja 9, Turku.
- 1982: Suomen johto-opin morfologiaa. Fennistica 4. Åbo Akademi, Finska Institutionen, Turku.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1990: Nominikantaisten verbijohdosten rakennemalleja. – Sananjalka 32 s. 49–75.
- 1992: Suomen verbinjohto ja sen kuvausongelmat. – Sananjalka 34 s. 69–75.
- KKTKK: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen korpuksat [Atk-tallenne]. Suomen kielen perussanakirjan ja Nykysuomen sanakirjan korpuksen aineistot. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1996–, päivitys 6.3.1996 [käyttöaika maaliskuu 1996]. Saanti Internet: domlang.fi. Käyttöluvat Internet-osoitteesta kayttoluvat@domlang.fi.
- RINTALA, PÄIVI 1983: Sananjohdon produktiivisuudesta ja sen rajoituksista. – Auli Hakulinen & Pentti Leino (toim.), Nykysuomen rakenne ja kehitys 1 s. 96–111. Tietolipas 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RÄISÄNEN, ALPO 1987: Miten uudet *aa*, *ää*-loppuiset supistumaverbit tulevat nykysuomeen? – Virittäjä 91 s. 491–502.

KYSYMYSLIITTEEN VOKAALISOINTUUN MUKAUTUMATTOMUUS OULUN ALUEKIELESSÄ

Petri Lauerma käsitteli Virittäjässä 1996 »Liitepartikkelien vokaalisointusuhteita suomen murteissa». Siinä hän toteaa, että Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta Wennola (1897: 17) on kirjannut liitepartikkelista *ko* joskus esiintymiä, joissa ei ole vokaalisointua, esim. *eiko* 'eikö', *kärsiko*

'kärsikö'. Kuitenkin Matti Pääkkösen suullisen tiedonannon mukaan »ainakin nykyisille murteille tällaiset muodot ovat vieraita» (Lauerma 1996: 390).

Linnanmaan yliopistoalueen vierestä Iskosta on kuitenkin tallennettu 1978 kaksivuotiaalta Kallelta, jonka isoisäkin asui